

historical documentary on the economic stimulation of private initiative in the years of the new economic policy with regard to citizens, agrarian industrial enterprises to trace possible analogies with the present, namely - creating conditions for opening new jobs filling the local and national budgets with taxes, meeting the daily needs of the rural population in consumer goods and household services, creating a positive image of the ruling political superstructure, patriotic rallying of the population around the national idea to protect the territorial borders of the country from the invaders.

Methods. The author of the study is based on chronological, statistical, comparative, sociological, dialectical methods of research.

Results. The research is proving the fact that the significant quantitative lag of all industrial enterprises from the pre-war level, which was observed before the beginning of 1923, was overcome in the next three years. In the second half of 1925/26 the economic year of the Ukrainian SSR surpassed the pre-war level of industrial production. Since 1924, in all sectors of the big industry, with the exception of food, the slow process of cutting production in the private sector began. It is interesting that the fact remains that there is not a single private enterprise in the coal, metallurgy, cement industry, only three in machine building. The elimination of private traders in these sectors in the future was a result of a targeted state policy.

Originality. The author proved the factual material that for the Southern region, when the curtailment of the new economic policy should be shifted to 1924, the artificial and violent administrative nature of measures aimed at eliminating all manifestations of elements of the market economy of the South of Ukraine.

Conclusion. Thus, according to the author, the collapse of the NEP in the Southern region begins in 1924. The very creation of administrative obstacles and regulatory prosecution destroyed not only the achievements, but also the very historical memory of commercial activity, private economic initiative. The tensions of the consumer goods deficit were quickly eliminated, large state enterprises set up appropriate production and the “temporary retreat” of the communist paradigm was terminated. The experience of the positive activity of the general population should be useful in drafting new reforms in the Ukrainian economy today, especially when the majority of countries in the world make a major contribution to small and medium-sized businesses in the industry to ensure the profitability of the state budget and ensure social stability in the country, the region. The return of labor migrants, the restoration of industrial production in the places of their traditional existence, the creation of labor dynasties, the establishment of international trade is not just raw materials, but competitive high-tech products is impossible without creating the conditions for the work of small and medium-sized industrial enterprises, and only based on historical traditions, experience of previous generations. we will be able to revive the industrial glory of Ukrainians and other peoples who live in our state.

Key words: *new economic policy, entrepreneur, nepman, profit, workshops, enterprises, competition.*

UDC 94(477) “1919/1923”

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-58-66

O. Kompaniets

post-graduate student of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

A. Morozov

doctor of history, professor of the Department of Archeology and Auxiliary sciences of history of the Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy

INFLUENCE OF THE TYPHOID PANDEMIC ON THE VITAL ACTIVITY OF POPULATION OF UKRAINE UNDER CONDITIONS OF MILITARY CONFLICTS AND WAR DEVASTATION (1919 – 1923)*

The article shows the spatio-temporal dynamics of the typhoid pandemic on the territory of Ukraine in 1919 – 1923. An attempt was made to determine the structure of typhus morbidity and mortality. On the case of the Ukrainian Galician Army, the Army of Ukrainian People's Republic and the rebels of Middle Dnieper region the impact of the epidemic on the combat capability of the troops in 1919 – 1921 was shown.

Key words: *epidemic diseases, pandemic, typhus, war devastation, Ukrainian National Revolution, health care, sanitary-epidemiological situation, environmental history, mortality, morbidity.*

The statement of the issue. The pan-European crisis of 1914 – 1923, especially its constituent elements as the hostilities of 1914 – 1918, the revolutionary upheavals, deportations and migration processes multiplied by urbanization processes and the rapid development of transport, naturally caused unprecedented mobility of the population of the continent. These circumstances stimulated not only cross-cultural exchange, but together with the exhaustion and impoverishment of people, deterioration of sanitary and living conditions, coincidence of natural and climatic and cosmic factors led to the rapid spread of epidemic diseases, which in four years increased their lives four times larger people than the First World War. For natural disasters that do not recognize national borders, the Ukrainian lands have not been an exception, but the influence of the natural factor on the events and phenomena of Ukrainian history remains underestimated and is on the margins of scientific studies.

Research analysis. The study is based on a broad theoretical and empirical basis. Conceptually and methodologically, it is in the realm of environmental history, a modern interdisciplinary scientific field that studies the relationship between man and the rest of nature in retrospect. The theoretical groundwork is presented by the scientific works of A. Chizhevsky [22], J. McNeill [24], J. Diamond [3], P. Sorokin [15].

The study built on the hypothesis that the epidemic diseases act as catalysts for social upheaval.

Purpose. To find out the causes, scale, geography, patterns, features and consequences of epidemic diseases (especially different forms of typhoid) that struck the population of Ukraine in 1919 – 1923. More

* The article is written in accordance with the state budget theme “Ukrainian Revolution (1917-1921 gg.): The peasant factor” (state registration number 0118U003864).

broadly – try to show what was the «responses» of people (mentally, physiologically and materially weakened by the war) to the «challenges» not only of society but also of nature.

The statement of the basic material. On the Ukrainian lands during 1914 – 1923 the whole spectrum of infectious diseases was recorded: typhus of various kinds, cholera, dysentery, measles, smallpox, malaria, scabies, syphilis and others.

The H1N1 serotype flu, better known as the «Spanish flu», that swept the world from 1918 to 1920 and became the largest pandemic in history, has not passed Ukraine. However, here this pandemic felt less well, and its effects were not as catastrophic as, for example, in Western Europe. Instead, the population of Ukrainian lands suffered more from another ailment – the typhus epidemic, which swept through three waves of people who were physically, mentally and financially exhausted by the pan-European crisis of 1914 – 1923.

As can be seen from Table 1, in the early 20th century. the disease of typhoid of various forms was approx. 1/3 from all cases of infectious diseases. However, there is a direct link between the degree of urbanization, mobility of the population, openness of social groups on the one hand, and the frequency of infection with the other.

Table 1
Typhoid incidence in the territory of nine Ukrainian gubernias within the Russian Empire (1900 – 1914)

Name of the disease	The territory of nine Ukrainian gubernias		
	Total patients for 1900 – 1914	%	The annual number of patients (average)
Epidemic typhus	460 769	4,5	30 718
Relapsing fever	200 170	1,9	13 345
Typhoid fever	1 734 799	16,8	115 653
Typhus of unknown form	194 530	1,8	12 969
All infectious diseases	14 023 229	100	934 822

Based on: [23,6]

Table 2 shows that in the early 20th century in the Dnieper Ukraine (Naddniprovyanshchyna) residents of cities are 1.5 times more likely to suffer from epidemic typhus than peasants, 15 times more often to relapsing fever and almost twice as often to typhoid fever.

Table 2
Average incidence of typhus per 10,000 population in cities and rural areas of nine Ukrainian gubernias within the Russian Empire (1900 – 1914)

Name of the disease	Patients per 10,000 population	
	in urban areas	in rural areas
Epidemic typhus	17,1	10,6
Relapsing fever	29,3	2,1
Typhoid fever	64,8	38,9
Typhus of unknown form	15,8	3,1

Based on: [23,11]

In the dynamics of the typhoid epidemic in the Ukrainian lands was as follows: during May-November

1918 local cases of diseases were recorded in different parts of Ukraine; in January-June 1919 came the first wave of epidemic; the second wave of relapsing fever took place in Ukraine during 1920 – 1922; the second wave of typhoid struck the population in 1921; the second and third waves of typhoid fever occurred, respectively, in 1920 and 1922. In 1923, the effects of the epidemic were still felt, but in the following year the sanitary and epidemiological situation in Ukraine stabilized and, by most indicators, returned to the level of 1901 – 1904 (see Table 3).

Table 3
Frequency of diseases of typhus on the Ukrainian lands in 1900 - 1924.

Name of the disease	Patients per 10,000 population				
	1900-1904	1905-1909	1910-1914	1915-1919	1920-1924
Epidemic typhus	9,7	10,4	12,8	41,7	93,5
Relapsing fever	1,3	8,7	4,1	4,9	94,3
Typhoid fever	37,8	48,2	38,4	14,5	36,8
Typhus of unknown form	3,3	4,9	3,8	2,0	10,8

Based on: [23,12]

Table 4 shows that in 1920 the average number of patients with epidemic typhus in Ukraine reached 257.8 people, in 1921 – 63.3 people, in 1922 – 133.4 people, in 1923 – 12,3 people, in 1924 – 4,9 people per 10,000 population. Most of all this kind of typhoid struck the population of Kharkiv, Poltava, Chernihiv, Katerynoslav and Donetsk (created in February 1919) gubernias (governorates). To a lesser extent, typhoid fever was recorded in Volhynian, Kyiv and Podolia gubernias.

Table 4
Spatio-temporal dynamics of the incidence of epidemic typhus in Ukraine (1920 – 1924)

Gubernia (governorate)	The absolute number of patients / Patients per 10,000 population				
	1920	1921	1922	1923	1924
Volhynian	7405 / 43,1	3310 / 19,2	6666 / 37,8	1411 / 7,3	777 / 4,3
Donetsk	65599 / 246,6	13146 / 49,4	29373 / 110,8	2850 / 11,3	869 / 3,2
Katerynoslav	78176 / 224,6	13318 / 38,3	53603 / 157,2	3738 / 10,9	2166 / 6,3
Kyiv	29709 / 69,7	20482 / 48,1	34311 / 79,6	3708 / 8,1	1958 / 4,2
Odessa	74310 / 216,6	33202 / 96,8	100080 / 295,2	3110 / 9,4	1289 / 3,9
Podolia	6290 / 22,8	6611 / 24,0	12952 / 46,3	1906 / 6,6	1552 / 4,4
Poltava	120052 / 398,8	43052 / 143,0	72868 / 241,2	8970 / 28,5	2980 / 8,3
Kharkiv	181471 / 731,7	21049 / 84,9	25951 / 103,8	4053 / 17,3	1397 / 5,1
Chernihiv	67474 / 366,7	12189 / 66,2	24111 / 128,9	2087 / 10,9	968 / 4,8

Based on: [23,18]

According to the data shown in Table 5, in 1920 the average number of patients with typhoid fever in Ukraine reached 123.9 people, in 1921 – 119.2 people, in 1922 – 186.3 people, in 1923 – 21,4 people, in 1924 – 1,7 people per 10,000 population. The most affected typhoid fever were Donetsk, Kharkiv, Odessa, Poltava and Katerynoslav gubernias; less damaging consequences of disease were in the Volhynian, Kyiv, Chernihiv and Podolia gubernias.

Table 5
Spatio-temporal dynamics of the incidence of relapsing fever in Ukraine (1920 – 1924)

Gubernia (governorate)	The absolute number of patients / Patients per 10,000 population				
	1920	1921	1922	1923	1924
Volhynian	6129 / 35,6	6285 / 36,5	9611 / 54,6	1918 / 9,9	207 / 1,1
Donetsk	58648 / 220,5	59417 / 223,4	59635 / 225,0	11098 / 44,0	374 / 1,4
Katerynoslav	60770 / 174,6	51236 / 147,2	104122 / 305,3	8040 / 23,5	1040 / 3,0
Kyiv	21091 / 49,5	44813 / 105,2	52711 / 122,3	5713 / 12,5	462 / 1,0
Odessa	56031 / 163,4	72853 / 212,4	104422 / 308,0	7626 / 23,0	394 / 1,2
Podolia	7099 / 25,7	15628 / 56,6	24888 / 88,9	5395 / 18,8	1132 / 3,3
Poltava	34355 / 114,1	41144 / 136,7	84844 / 280,9	8144 / 25,9	278 / 0,8
Kharkiv	62333 / 251,3	26822 / 108,2	39878 / 159,5	6778 / 28,9	678 / 2,5
Chernihiv	14760 / 80,2	8555 / 46,5	24766 / 132,4	1196 / 6,3	133 / 0,7

Based on: [23,20]

Given the data in Table 6, the epidemic of typhoid fever was less widespread compared to the epidemic typhus or relapsing fever. Kharkiv, Odessa, Katerynoslav and Donetsk provinces were among the most affected, as in the previous cases.

Table 6
Spatio-temporal dynamics of the incidence of typhoid fever in Ukraine (1920 – 1924)

Gubernia (governorate)	The absolute number of patients / Patients per 10,000 population				
	1920	1921	1922	1923	1924
Volhynian	731 / 4,2	2541 / 14,8	1416 / 8,0	895 / 4,6	2057 / 11,3
Donetsk	15477 / 58,2	22135 / 83,2	12466 / 47,0	3961 / 15,7	3330 / 12,3
Katerynoslav	18707 / 53,8	28852 / 82,9	23273 / 68,2	5389 / 15,8	3903 / 11,4
Kyiv	6980 / 16,4	16424 / 38,5	9817 / 22,8	3556 / 7,8	5399 / 11,6
Odessa	15033 / 43,8	30333 / 88,4	17911 / 52,8	3864 / 11,6	4767 / 14,5
Podolia	1101 / 4,0	7836 / 23,4	3928 / 14,0	1704 / 5,9	2759 / 8,0
Poltava	11733 / 38,9	19582 / 65,1	10698 / 35,4	3852 / 12,2	3956 / 11,0
Kharkiv	45787 / 184,6	34485 / 139,0	13385 / 53,5	5433 / 23,2	5495 / 20,1
Chernihiv	11584 / 63,0	12642 / 68,7	9705 / 51,9	3807 / 19,9	4928 / 24,6

Based on: [23,24]

The data in Tables 4-6 look particularly catastrophic if we look at similar statistics in other European countries, whose population also bore the brunt of World War I. Thus, in France (without colonies) in 1922 the rate of patients with typhus was 0.004 people per 10,000 population, in Italy in 1923 – 0.005 people, in Germany in 1924 – 0.001 people and in the United Kingdom (without colonies) in 1924 – 0.002 people per 10,000 population respectively [23,18].

Table 7
Seasonality of parasitic typhoid on the territory of Ukraine (1902 – 1924)

Months	Cases of diseases per day			
	Epidemic typhus		Relapsing fever	
	1902 – 1914 pp.	1920 – 1924 pp.	1902 – 1914 pp.	1920 – 1924 pp.
January	1267	1597	1167	1265
February	1558	2272	1306	1432
March	1581	2193	1222	1360
April	1698	1957	1278	1206
May	1326	1571	1250	1387
June	872	973	1111	1370
July	570	450	972	989
August	442	202	778	735
September	477	140	750	532
October	570	156	694	520
November	756	226	806	572
December	942	360	833	661

Based on: [23,53]

After analyzing the information in Table 7, it can be argued that the typhus is somewhat seasonal (winter-spring) disease. The number of patients in this period, was more than in July and November sometimes 4-5 times. In 1920 – 1924 the largest number of people affected by the epidemic typhus was recorded in February-April, and the relapsing fever in January-June. Note, that the outbreak of typhoid disease, which triggered the epidemic of 1919 – 1923, also occurred in January-February 1919.

Let's try to identify the factors that contributed to the emergence of the epidemic of typhus in 1919 in Ukraine.

1. After the Brest Peace Treaty was signed on January 27 (February 9), 1918, Ukraine became a transit area for large numbers of people. An additional factor – the railway stations turned into the places of considerable mass of people. A letter from the Ministry of Public Health and Guardianship to the Ministry of Roads of the Ukrainian State of November 20, 1918 stated «Railways were the source of the spread of cholera, typhoid and other infectious diseases» [1, 77].

2. Deterioration of the diet, which reduced the immunity of the population, and therefore – the organism's resistance to disease. A characteristic feature is the difficulty of providing troops with food. An additional factor was famine of 1921 – 1922 pp.

3. Rapid deterioration of the health status of the population, caused by limited access to the most important elements of hygiene – hot water, baths, clean clothes, soap, medicines and more. These circumstances became especially acute in the territories that were in the area of warfare in 1914 – 1917. For example, the department of State gendarmerie ZUNR (West Ukrainian People's Republic) in Brody informed the government that «75% of the powiat is destroyed to the ground and people live in ditches with cattle», and in Stanislav «sanitary situation is terrible, the streets are full of swamps, impurities are lying in the yards, mud pits are overflowing, wells are poorly cleaned... The city administration is powerless because there are not enough horses, carts, carriers and people to clear the swamp and remove impurities, also the roads are tainted» [2, 183].

4. Insufficient funding for the medical industry in the terms of political instability and military devastation. Thus, according to the estimates of epidemic doctors, since January 1919, when the epidemic of typhus increased sharply, the monthly need for money to combat it (medicines, maintenance of hospitals and barracks, food for patients, firewood, transport, medical staff pay, etc.) in Kharkiv alone the province was 3 million rubles. Nevertheless, the Bolsheviks allocated no more than 145,000 rubles to fight typhus. per month, which is 20 times less than necessary [7, 196].

5. In the conditions of congestion of medical establishments by patients with the epidemic of typhus, priority assistance was given to the armed forces, not to the civilians. Historian I. Logovsky cites numerous cases of expulsion of civilian patients from medical establishments of Kharkiv province and placement of sick Red Army soldiers there [7, 197].

6. Lack of medical staff to fight typhus in the province. One of the ways of partial solution of the problem was the mobilization to the so called hospitals. «Typhoid students».

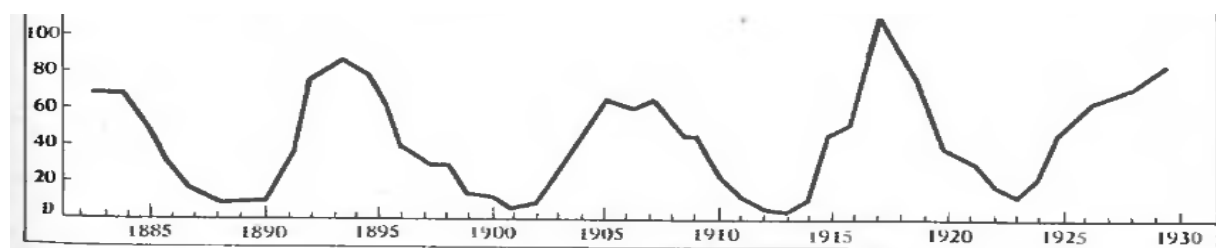
7. Zemsky Anti-Epidemic Medical and Sanitary Organizations were effectively eliminated in the face of revolutionary events and war fever, but their effective substitute was not created. In the November 1921 report of the Odessa State Health Department, the state of health of the region was described as follows: «Sanitary doctors ... exist more on paper than they really are, because, in fact, because of lack of transport, they are deprived of the ability to go around their precincts, even when epidemic outbreaks occur. There is nowhere to look at the living quarters ... There is complete sanitary ruin...» [21, 81].

8. Poor network of disinfection facilities. For example, in 1921 in the Soviet Ukraine there were only 230 depressions (132 – fixed, 98 – mobile) [21, 78].

9. Not enough high level of personal hygiene and sanitary awareness of the population. In many cases, despite all the warnings and prohibitions, the peasants attended mass gatherings (weddings, funerals, etc.), and even visited the sick, affected by the illness, for their own safety.

10. The coincidence of space and geochemical processes. Prominent biophysicist Alexander Chizhevsky found that there are certain patterns between the activity of the Sun and the emergence of epidemics in the form of pandemics on Earth [22, 221-222]. Flu and typhoid epidemics occur during the period of the highest or lowest activity of the sun. In studied case, the typhus epidemic of 1919 – 1923 coincided with a phase of low solar activity, which triggered relevant biochemical processes.

**Activity of the Sun for the period 1881 – 1930
by A. Chizhevsky [22, 231].**

Summarizing the main factors that contributed to the spread of the disease, we can justify the statement of historian Vitaly Skalsky that military action, unstable political situation, serious economic crisis did not allow the society and the authorities to adequately respond to the challenges of natural phenomena [13, 74].

The press at that time was overflowing with reports of new outbreaks of typhoid, its magnitude, high mortality, and the crisis situation of the sanitary and epidemiological service. All this created a depressing and helpless, if not panic, picture: «Everywhere along the counties of Podillya rage rages, almost all existing: all three typhus, scarlet fever, scabies, which is always a sign of deterioration of sanitary and hygienic living conditions of the population»; «Spotted typhoid fever is very rampant in Kharkiv; mortality is terrible» [8 10].

Also telegraph concise, like frontline reports, were messages about spread of the typhoid epidemic by territory of Ukraine from the pages of official circulars and reports about the situation on the ground. If in the fall of 1919 it seemed that the epidemic of typhus had declined, then in January – March 1920, its second wave began, as can be seen from official reports, even more threatening and larger.

So, in town Smila of Cherkassy powiat of Kyiv gubernia «up to 9 000 people became ill. Hospitals were overcrowded and no medication was available» [19, 17 rev.]. In Stavishchyn volost of Tarashchansky powiat of Kyiv gubernia was happened «a terrible epidemic of typhoid», and the only hospital «was in a sorry state, was overloaded and had no medications» [19, 20 rev.]. In the Lipovets powiat of Kyiv gubernia, the typhoid epidemic «has reached a terrible scale. It has affected more than 60% of the powiat population» [19, 21 rev.].

An eloquent picture of the live of ordinary people as well as of the military in the conditions of war and revolutionary upheavals and in addition to the fierce epidemic of typhus is shown in the memoirs of contemporaries.

Ukrainian People's Republic Army lieutenant colonel Oleksandr Dotsenko describes the Ukrainian army in November 1919 as being «decimated by typhus» [4, 9]. The same memoirist shown the impact of the epidemics on the Ukrainian insurgent movement: «Almost 90% of the insurgents during the fight were infected with typhoid and other diseases. There were no hospitals and there was no place to be treated, patients went cold and hungry in their ward. A lot of them healed without care or medicine» [4, 133]. At the end of December 1919, according to O. Dotsenko, «especially slowed down the actions of the Galicians that in their army there were a lot of soldiers infected by typhoid, almost 70%» [4, 152].

Ukrainian People's Republic army general Mikhail Omelyanovich-Pavlenko considered that «the material insecurity of the army and the spread in parts of the typhus epidemic have finally undermined the fighting capacity of the Ukrainian troops» [11, 28]. Elsewhere, Omelyanovich-Pavlenko writes: «The poor provision of troops with sanitary services and medicines provides a good ground for all kinds of epidemics. Typhoid of different names becomes our most important opponent. He decimates our parts, the cossack ranks are melting, depleted. On the other hand, the gauge increases excessively, making it difficult to maneuver the group when it should be the fastest and most flexible» [11, 219]. Analyzing the causes of the failures of the Ukrainian People's Republic army in the struggle on two fronts (*against the Bolsheviks and the Volunteer Army* – ed.), the general summarizes: «...the main factor of the failures was TYPHUS» [11, 225].

Colonel Petro Dyachenko thus describes the extent of the epidemic disease that struck the army of the Ukrainian People's Republic: «Cold piercing autumn [*in 1919*]. Swamps, rain and snow, and our infantry is naked, barefoot and hungry. Typhus daily removed hundreds of his victims from the ranks of the Army» [5, 51]; «Typhus gained some destructive power and mercilessly struck our ranks. Sick and corpses are everywhere. It was sad to look at this harvest of death. The horror was gathering on the very guess what would happen next» [5, 171].

Let's try to identify the main ways of prevention and control of epidemic diseases:

1. Establishment of special institutions for the control of epidemic diseases (for example, Extraordinary commission to control typhus («Chrezsytif»), organized 06.02.1919 at Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR; Sanitary Committee, organized 08.12.1919 at The Office of Commissioner of Ukrainian People's Republic Government). 16.02.1920 «with the aim of actually creating a single anti-epidemic front and holding a sanitary dictatorship», according to All Ukrainian Revolutionary Committee resolution, a Provisional Central Emergency Sanitation Commission was established [11, 219]. In some cases, such authorities were given extraordinary powers. For example, for failure to comply with the requirements of the Extraordinary Commission for the control of typhus, the perpetrators were subject to strict liability for the laws of wartime [1, 103]. The seriousness with which the authorities approached the issue of struggle against typhus epidemic reflects the figurative expression of Vladimir Lenin, during a report at the 7th All-Russian Congress of Soviets (05.12.1919): «Either lice will defeat socialism, or socialism will defeat lice!» [21, 75].

2. Creation / updating of the relevant regulatory framework.

3. Establishment of special taxes to supplement the budget for the control of epidemic diseases (for example, in October 1919, the Council of Ministers of Ukrainian People's Republic granted local and provincial self-

government the right to set special fees to cover the costs for struggle with illnesses among the population).

4. Creation of centers of scientific study of symptoms, clinics, methods of treatment and prevention of epidemic diseases. Thus, on January 5, 1920, a commission for the study of typhus, headed by prof. P. Shatilov was created in Kharkiv Gubernia Health Department, and at the Odessa Gubernia Health Department – headed by prof. D. Zabolotny [21, 77].

5. Educational activities. In the conditions of illiteracy of the population, posters and popular scientific brochures of sanitary and hygienic content became widespread. One of these editions had the eloquent name «Typhoid fever. A People's Lecture in Poems» [18].

Some measures to combat epidemic diseases have been controversial. Especially those related to the search or allocation of funds.

The incident in the Uman powiat of Kyiv gubernia was significant. Rural Theater of the society «Prosvita» («Enlightenment») in the village Kuzmin Dam made performances for the Christmas holidays, the proceeds of which were earmarked for the struggle with typhus and typhoid fever that spread in the village [10, 2]. Thus, the search for additional funds for the control of epidemic diseases occurred through the organization of mass events, which contributed to their even more widespread in the conditions of large crowds.

The question arises about the demographic consequences of epidemic diseases in the Ukrainian lands during the study period, in particular the number of victims of various forms of typhoid as the most lethal infection at the time.

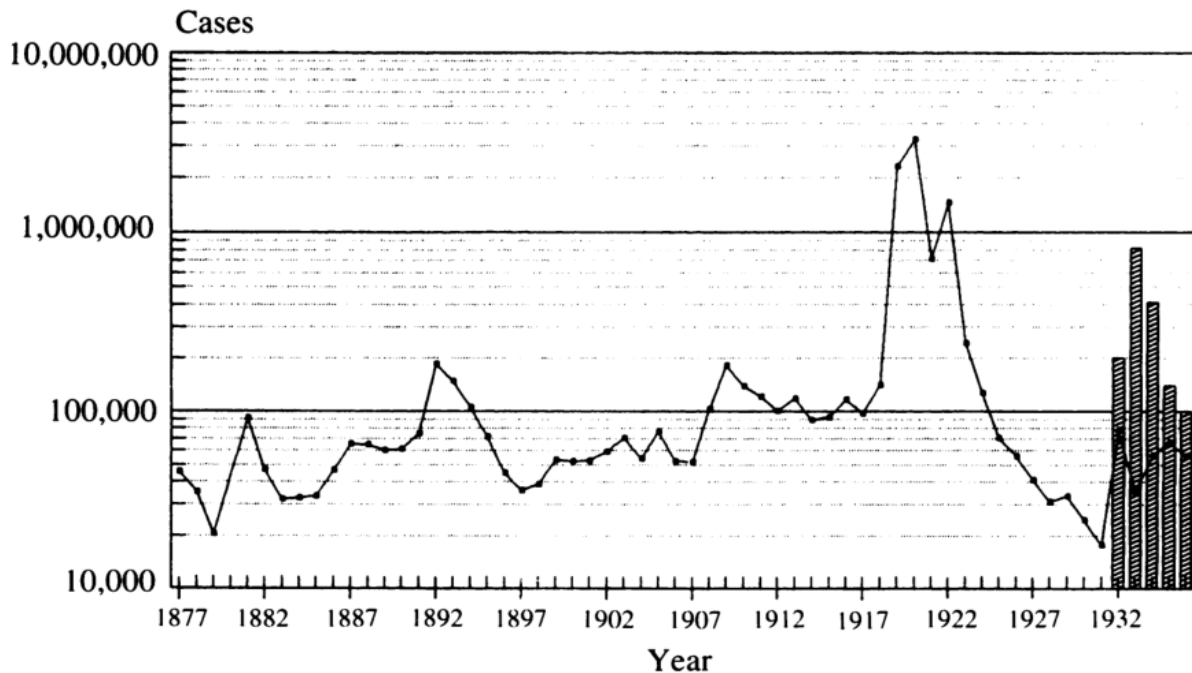
There are two fundamental details to note. First, the analysis of the demographic consequences of epidemics has some methodological difficulties associated with the correlation of the number of deaths in all people with typhoid in 1919 – 1923, as well as those who have contracted infections with symptoms similar to typhoid. In addition, neither in the original sources nor in the historiography have we revealed the sex and age structure of those who became ill and died of typhus. The second detail is that the most lethal epidemic in the then Ukrainian lands, which was typhoid, cannot be compared with the catastrophic demographic effects of H1N1 («Spanish») influenza, which struck the world in 1918 – 1919, however, for reasons that are not fully understood, it was relatively weak in Ukraine.

Let's first try to find out the number of people with the aforementioned illness. Historian K. D. Patterson, based on data from the Bureau of Health of the League of Nations, provides annual statistics of cases of typhoid disease in the Russian Empire / USSR for 1877 – 1936 [25, 367]. Thus, in 1918 took place approx. 110 000 recorded cases typhoid diseases, 1919 – already more than 1.1 million, 1920 – approx. 1.2 million, 1921 – approx. 700 000, 1922 – more than 1 million, 1923 – approx. 120 000. Thus, according to the data of K. Patterson, during the study period in the Russian Empire / Soviet Union typhus epidemic was struck approx. 4 million 230 thousand people.

Typhoid fever cases in the Russian Empire / USSR, 1877 – 1936 (by K. D. Patterson) [25, 367].

who die from typhus are the military of the Ukrainian People's Republic, Ukrainian Galician Army, insurgent units, etc. Among them – Ukrainian People's Republic Army General Fedir Kolodiy, Ukrainian People's Republic

Analyzing the scale of the epidemic of typhus in the Ukrainian lands, historian Vitaly Skalsky gives the following data: during the winter of 1919 – 1920, about half of the civilian population and 90% of soldiers and officers of the Ukrainian Galician Army got sick with typhus [13, 74]. In our opinion, such point of view on the scale of the incidence among military is close to the true, but the numbers on the incidence among civilians looks overstated.

Having carried out some calculations on the basis of the most complete data on the epidemic of typhoid on the Ukrainian lands, which are presented in the monograph of S. Ekel [23], we can conclude that the total number of patients among the civilian population for 1920 – 1923 was as follows: 1 888 593 people got sick with epidemic typhus, 1 051 621 people – by relapsing fever, 437 023 people – by typhoid fever.

Thus, during 1920 – 1923 at least 2 677 237 civilians who lived in the Ukrainian provinces of the former Russian Empire became victims of typhus in various forms. If we add to this the data for 1919, which today remain fragmentary and can be predicted as little as possible, as well as the number of patients among the military different opposing parties, we will get a figure of at least 3.5 million people in the Dnieper Ukraine.

Victims of the typhoid epidemic that prevailed in the Ukrainian lands in 1919 – 1923 became people of different classes and professional backgrounds. Although most vulnerable to typhus was the common people, typhus claimed the lives of such prominent figures as writers Mykola Yevshan, Volodymyr Kobilyansky, artist Georgy Narbut, public figure and organizer of the women's movement Natalia Kobrynskaya, aircraft designers Olexander Karpek and Grigory Chechet, politician and leader of the Ukrainian Communist Party Mikhail Tkachenko and others. A significant proportion of those

Army Colonels Vasyl Tyutyunnyk, Oleksa Tsarenko, Dmytro Mykhailiv, Dmytro Inkiv, Ukrainian Galician Army Colonel Konstantin Slyusarchuk, Chief of the Sanitary Department of the Ukrainian People's Republic Army Dmitry Odrynyk, Deputy State Secretary for Military Affairs of West Ukrainian People's Republic Grigory Rakocchi.

The conclusions. In his fundamental work «Man and society in calamity» [15] Pithirim Sorokin showed how, under the influence of wars, revolutions, famines and epidemics, people's behavior, their social organization and cultural life are changing. Sorokin analyzes the above four factors separately at a time when in the Ukrainian lands of 1914 - 1923 we see a simultaneous combination of them all. The social and natural disasters of which P. Sorokin writes are one of the most powerful and radical factors in socio-cultural change, they, according to the thinker, «create favorable conditions for the rapid transformation of social institutions – to create fundamentally other social forms» [15, 95].

As historian K. Patterson noted, «in the desperate conditions of the Russian Empire from 1918 to 1922, typhus had the ability to spread at an unprecedented rate. The disease had a significant impact on hostilities, the fate of the Bolshevik revolution and the white counter-revolution. Starting in cities and central areas, epidemic spread beyond the Ural to Siberia and Central Asia by the end of 1919 and swept the country in 1920. After a brief lull for much of 1921, when the civil war ended, typhus returned again, that in the background of famine caused chaos in Ukraine and the Volga region in 1922» [25, 373].

Historian Vitaly Skalskyi rightly said that the typhus epidemic that began in 1919 has caused the UGA military defeats and was one of the reasons of more global

defeat – state-building competitions of Ukrainians [13, 74].

If we forget about emotionalism, we will notice, even, in some ways the positive role played by the epidemics of 1919–1923 on Ukrainian society. Pitirim Sorokin notes the positive selective role of epidemics [15, 81]. Thus, physically weak individuals were more likely to be victims of epidemics than strong ones; the uneducated and poor population suffered from the plagues more than the educated and wealthy.

Bibliography:

1. Гоцуляк С. Л. Санітарно-епідеміологічне законодавство в Україні у ХХ ст. : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / С. Л. Гоцуляк ; наук. кер. В. Д. Гончаренко ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2017. – 218 арк.
2. Давибіда Л. І. Боротьба з інфекційними захворюваннями в Західно-Українській Народній Республіці / Л. І. Давибіда // Галичина. – 2014. – Ч. 25-26. – С. 182-187.
3. Даймонд Дж. Зброя, мікроби і харч: Витоки нерівностей між народами / Дж. Даймонд. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 488 с.
4. Доценко О. Зимовий похід (6.XII.1919 – 6.V.1920) / О. Доценко. – К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2001. – 375 с.
5. Дяченко П. Г. Чорні запорожці. Спомини командира 1-го кінного полку Чорних запорожців Армії УНР / Упоряд.: Р. Коваль. – К. : Стікс, 2010. – 448 с.
6. Жванко Л. М. Соціальні виміри Української Держави (квітень – грудень 1918 р.) / Л. М. Жванко. – Х. : Прапор, 2007. – 224 с.
7. Логовський І. М. Робота більшовицької влади по боротьбі з епідемією тифу у Харківської губернії (перша половина 1919 р.) / І. М. Логовський // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія : «Історія та географія». – 2017. – Вип. 54. – С. 193-199.
8. Нова Рада. – 04.01.1919. – № 4. – С. 2.
9. Нова Рада. – 04.01.1919. – № 5. – С. 3.
10. Нова Рада. – 17.01.1919. – № 11. – С. 2.
11. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917 – 1920) / М. Омелянович-Павленко. – К. : Темпора, 2007. – 608 с.
12. Селянська правда. – 12.12.1924. – № 130. – С. 2.
13. Скальський В. Природні та техногенні катастрофи в революційній Україні, 1917 – 1921 рр. / В. Скальський // Соціальні конфлікти та повсякденне життя революційного суспільства 1917 – 1921 рр. / гол. ред. В. Ф. Верстюк. – К. : Інститут історії НАН України, 2014. – С. 68-75.
14. Смирнов Е. И. Войны и эпидемии / Е. И. Смирнов, В. А. Лебединский, Н. С. Гарин. – М. : Медицина, 1988. – 240 с.
15. Сорокин П. А. Человек и общество в условиях бедствий: (Влияние войны, революции, голода, эпидемии на интеллект и поведение человека, социальную организацию и культурную жизнь) / П. А. Сорокин. – СПб. : Изд. дом «Мирь», 2012. – 336 с.
16. Ступак Ф. Я. Особливості розвитку охорони здоров'я в Україні у першій половині ХХ століття / Ф. Я. Ступак // Грані. – 2015. – № 1. – С. 148-152.
17. Турчина, М. О. Медичне законодавство в Україні в радянський період: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 – Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень / М. О. Турчина ; наук. кер. В. В. Россіхін ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. – Харків, 2016. – 223 арк.
18. Фрид С. М. Сыпной тиф. Народная лекция в стихах / С. М. Фрид. – Екатеринбург, 1919. – 16 с.
19. ЦДАВО. – Ф. 2360. – Оп. 1. – Спр. 12. Обіжники ЦК

КП(б)У, положення та постанови Всеукраїнському про стан органів охорони здоров'я та організації боротьби з епідеміями.

20. Хорош И. Д. Первые годы развития советского здравоохранения на Украине (1918 – 1920) / И. Д. Хорош – К. : Государственное медицинское издательство УССР, 1963. – 206 с.
21. Хорош И. Д. Розвиток охорони здоров'я на селі в Українській РСР (1918 – 1929 роки) / И. Д. Хорош. – К. : Здоров'я, 1969. – 172 с.
22. Чижевский А. Л. Космический пульс жизни: Земля в объятиях Солнца. Гелиотараксия / А. Л. Чижевский. – М. : Мысль, 1995. – 766 с.
23. Эколь С. М. Инфекционные заболевания на Украине / С. М. Эколь. – 1927. – Харьков : Научная мысль. – 71 с.
24. Environmental Histories of the First World War / ed. by R. Tucker, T. Keller, J. McNeill. – Cambridge University Press, 2018. – 312 p.
25. Patterson K. D. Typhus and its control in Russia, 1870 – 1940 / K. D. Patterson // Medical History, 1993. – Vol. 37. – P. 361-381.
26. Wheatcroft S. Famine and epidemic crises in Russia, 1918 – 1922 : the case of Saratov / S. Wheatcroft // Annales de démographie historique, – 1983. – P. 329-352.

References:

1. Gotsulyak S. (2017). Sanitary-epidemiological legislation in Ukraine in the 20th century. *PhD thesis*. – Kharkiv (in Ukr.)
2. Davyvida L. (2014). Struggle against infectious diseases in the Western Ukrainian People's Republic. *Halychyna*, 25-26, 182-187.
3. Diamond J. (2009). *Guns, Germs, and Steel: The Fates of Human Societies*. – Kyiv (in Ukr.)
4. Dotsenko O. (2001). Winter campaign (6.XII.1919 – 6.V.1920). – Kyiv (in Ukr.)
5. Dyachenko P. (2010). Black Cossacks. Memories of the commander of the 1st Cavalry Regiment of the Black Cossacks of the Ukrainian People's Republic Army. – Kyiv (in Ukr.)
6. Zhvanko L. (2007). Social Dimensions of the Ukrainian State (April – December 1918). – Kharkiv (in Ukr.)
7. Logovsky I. (2017). The work of the Bolshevik authorities in the fight against the typhus epidemic in Kharkiv province (first half of 1919). *Collection of scientific papers of the G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Series: History and Geography*, 54, 193-199 (in Ukr.)
8. Nova Rada (The New Council) – 04.01.1919. – № 4. – P. 2.
9. Nova Rada (The New Council) – 05.01.1919. – № 5. – P. 3.
10. Nova Rada (The New Council) – 17.01.1919. – № 11. – P. 2.
11. Omelyanovich-Pavlenko M. (2007). Memories of the Commander (1917 – 1920). – Kyiv (in Ukr.)
12. Selyans'ka pravda (Peasant truth). – 12.12.1924. – № 130. – P. 2.
13. Skalsky V. (2014). Natural and man-made disasters in revolutionary Ukraine, 1917 – 1921. *Social Conflicts and Everyday Life of a Revolutionary Society 1917 – 1921*, 68-75. – Kyiv (in Ukr.)
14. Smirnov E., Lebedinsky V., Garin N. (1988). *War and epidemic*. – Moscow (in Rus.)
15. Sorokin P. (2012). *Man and society in calamity (The impact of war, revolution, hunger, epidemics on human intelligence and behavior, social organization and cultural life)*. – Saint Petersburg (in Rus.)
16. Stupak F. (2015). Peculiarities of health care development in Ukraine in the first half of XX century. *Grani*, 1, 148-152 (in Ukr.)
17. Turchina M. (2016). Medical legislation in Ukraine in the Soviet period. *PhD thesis*. – Kharkiv (in Ukr.)
18. Fried S. (1919). Typhus. Lecture in poetry. – Ekaterinburg (in Rus.)
19. Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine (TsDAVO). – F. 2360. – Op. 1. – Spr. 12.
20. Khorosh I. (1963). The first years of the development of

- Soviet health care in Ukraine (1918 – 1920). – Kyiv (in Rus.)
21. Khorosh I. (1969). Development of rural health care in the Soviet Ukraine (1918 – 1929). – Kyiv (in Ukr.)
22. Chizhevskij A. (1995). Cosmic pulse of life: Earth in the arms of the Sun. Heliotaraxia. – Moscow (in Rus.)
23. Ekel S. (1927). Infectious diseases in Ukraine. – Kharkov (in Rus.)
24. Environmental Histories of the First World War (2018). Ed. by R. Tucker, T. Keller, J. McNeill. – Cambridge University Press (in Eng.)
25. Patterson K. D. (1993). Typhus and its control in Russia, 1870 – 1940. *Medical History*, 37, 361-381 (in Eng.)
26. Wheatcroft S. (1983). Famine and epidemic crises in Russia, 1918 – 1922 : the case of Saratov. *Annales de démographie historique*, 329-352 (in Eng.)

О. Компанієць, А. Морозов

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ ТИФУ НА ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО ПРОТИСТОЯННЯ ТА ВОЄННОЇ РОЗРУХИ (1919 – 1923)

Постановка проблеми. Загальноєвропейська криза 1914–1923 рр., передусім такі її складові як воєнні дії 1914–1918 рр., революційні потрясіння, депортації населення та міграційні процеси, помножені на процеси урбанізації та бурхливий розвиток транспорту, закономірно викликали небувалу мобільність населення на континенті. Ці обставини стимулювали не лише крос-культурний обмін, але й разом із виснаженням та зубожінням людей, погіршенням санітарно-побутових умов, збігом природно-кліматичних та космічних факторів призвели до стрімкого поширення епідемічних хвороб, які за кілька років забрали життя в чотири рази більшої кількості людей, аніж Перша світова війна. Для природних катаклізмів, які не визнають національних кордонів, українські землі не стали винятком, однак досі вплив природного чинника на події та явища історії України залишається недооціненим і перебуває на маргінесі наукових студій.

Мета полягає у тому, щоб дослідити причини, масштаби, географію, закономірності, особливості та наслідки епідемічних захворювань (передовсім різних форм тифу), що вразили населення України в 1919–1923 рр. У ширшому значенні – показати якою була «відповідь» людей (психічно, фізіологічно й матеріально ослаблених війною) на «виклики» не тільки соціуму, але й природи.

Наукова новизна. У статті вперше показано просторово-часову динаміку епідемічних захворювань на території України в 1919–1923 рр. Здійснено аналіз поглядів сучасників на причини виникнення масштабних епідемій та від першої особи показано їхній перебіг. Зроблено спробу встановити число осіб, які перехворіли та померли від епідемічних захворювань. На прикладі Української галицької армії, дівочої армії УНР та повстанських загонів Середнього Подніпров'я показано вплив епідемій на боєздатність військ у 1919–1921 рр. З'ясовано особливості перебігу епідемічних захворювань у міській та сільській місцевості / на полях бою та за їх межами.

Висновки. На українських землях протягом 1914–1923 рр. фіксувався цілий спектр інфекційних хвороб: тиф різних видів, холера, дизентерія, кір, віспа, малярія, короста, сифіліс та ін.

Грип серотипу H1N1, більш відомий як «іспанський грип», що охопив світ у 1918–1920 рр. і став наймасовішою пандемією в історії, не оминув України. Однак тут він відчувався слабше, а його наслідки не були такими катастрофічними, як, наприклад, у Західній Європі. Натомість населення українських земель більше страждало від іншого недугу – епідемії тифу, що трьома хвилями прокотився по людям, які були фізично, психічно й матеріально виснажені загальноєвропейською кризою 1914–1923 рр.

Основними причинами цього катаклізму стали: перетворення України на транзитну територію руху руху великої кількості людей, одним із джерел розповсюдження інфекційних хвороб стали залізничні шляхи; погіршення раціону харчування, що знижувало імунітет населення, а відтак – опірність організму хворобам, додатковим фактором став голод 1921–1922 рр.; стрімке погіршення санітарного стану населення і обмежений доступ великих груп населення до найважливіших елементів гігієни – гарячої води, лазень, чистого одягу, мила, медикаментів тощо; недостатнє фінансування медичної галузі в умовах політичної нестабільності та воєнної розрухи; надання пріоритетної медичної допомоги військовим, а не цивільному населенню; брак медперсоналу для боротьби з тифом у губерніях; розвал мережі земської протиепідемічної медичної; слабка мережа дезінфекційних закладів; недостатньо високий рівень особистої гігієни та санітарної свідомості населення; зрештою, збіг космічних та геохімічних процесів (епідемія тифу 1919–1923 рр. співпала із фазою низької сонячної активності, що спровокувало відповідні біохімічні процеси).

В динаміці епідемія тифу на українських землях мала такий вигляд: протягом травня-листопада 1918 р. в різних частинах України фіксувалися локальні випадки захворювань; на січень-червень 1919 р. припала перша хвиля пошесних захворювань; друга хвиля поротного тифу прокотилася Україною в 1920–1922 рр.; друга хвиля черевного тифу вразила населення в 1921 р.; друга і третя хвиля висипного тифу припали, відповідно, на 1920 і 1922 рр. У 1923 р. наслідки епідемії ще відчувались, а наступного року санітарно-епідеміологічна ситуація в Україні стабілізувалася і за більшістю показників повернулася на рівень 1901–1904 рр.

Середня кількість хворих в Україні на висипний тиф у 1920 році досягала 257,8 чол., у 1921 р. – 63,3 чол., у 1922 р. – 133,4 чол., у 1923 р. – 12,3 чол., у 1924 р. – 4,9 чол. на 10 000 населення. Найбільше цей різновид тифу вразив населення Харківської, Полтавської, Чернігівської, Катеринославської та Донецької (створена у лютому 1919 р.) губерній. Меншою мірою висипний тиф фіксувався у Волинській, Київській та Подільській губерніях. На поворотний тиф кількість хворих у 1920 р. досягала 123,9 чол., у 1921 р. – 119,2 чол., у 1922 р. – 186,3 чол., у 1923 р. – 21,4 чол., у 1924 р. – 1,7 чол. на 10 000 населення. Найбільш ураженими поворотними тифом виявилися Донецька, Харківська, Одеська, Полтавська та Катеринославська губернії; менш згубні наслідки пошесті мала у Волинській, Київській, Чернігівській та Подільській губерніях.

Масштаби епідемії тифу на українських землях виглядають особливо катастрофічними, якщо

звернутися до аналогічних показників у інших європейських державах, населення яких, зауважу, також винесло на собі тягар Першої світової війни. Так, у Франції (без колоній) в 1922 р. коефіцієнт хворих на висипний тиф становив 0,004 чол. на 10000 населення, в Італії у 1923 р. – 0,005 чол., в Німеччині та Великій Британії (без колоній) у 1924 р. – 0,001 та 0,002 чол. на 10000 населення відповідно.

Наочний прямий зв'язок між ступенем урбанізації, мобільністю населення, відкритістю соціальних груп з одного боку та частотою зараження інфекцією з іншого. На початку ХХ ст. в Наддніпрянській Україні жителі міст в 1,5 рази частіше хворіли на висипний тиф, аніж селяни, в 15 разів частіше на поворотний тиф і майже вдвічі частіше на черевний тиф.

Історик В. Скальський має рацію, стверджуючи, що епідемія тифу 1919 – 1923 рр. стала не лише причиною військових поразок УНР, але й однією із причин поразки державотворчих змагань українців.

Протягом 1920 – 1923 рр. жертвами тифу різних форм стали щонайменше 2 677 237 цивільних осіб, які проживали в українських губерніях колишньої Російської імперії. Якщо додати до цього дані за 1919 р., які на сьогодні лишаються фрагментарними і можуть бути прогнозовані хіба що приблизно, а також кількість хворих серед військових різних протилежних сторін, то для Наддніпрянщини отримаємо цифру не менше 3,5 млн. осіб.

Ключові слова: епідемічні захворювання, пандемія, тиф, спустошення війни, Українська національна революція, охорона здоров'я, санітарно-епідеміологічна ситуація, історія довкілля, смертність, захворюваність.

УДК 94(477) "1921 – 1929":631

DOI: 10.31651/2413-8142-2019-21-66-73

В. М. Лазуренко

доктор історичних наук, професор, проректор з гуманітарно-виховних питань, професор кафедри історії та права Черкаського державного технологічного університету

РОЛЬ СЕЛЯНСЬКИХ ФЕРМЕРСЬКИХ ГОСПОДАРСТВ УКРАЇНИ У РОЗВИТКУ ХЛІБНОГО ЕКСПОРТУ В ПЕРІОД НЕПУ

У статті розкрито специфічні особливості участі українських селян-фермерів у виробництві та реалізації зернової продукції своїх господарств на експорт у період нової економічної політики (1921 – 1929 рр.). Зосереджено увагу на ролі у поширенні експортної спрямованості фермерських господарств сільськогосподарської кооперації та її спеціалізованих систем, які створювали для цього належні організаційно-виробничі й фінансово-економічні передумови. Доведено, що хліб для експорту головним чином заготовляли, у степовій частині України, де була сконцентрована велика кількість фермерських господарств, здатних збільшувати виробництво експортних культур.

Ключові слова: експорт, заможні селяни, зерно, неп, селянство, селянські господарства, сільське господарство, фермерські господарства, хліб.

Постановка проблеми. Здійснення кардинальних перетворень в аграрному секторі економіки України та пошук шляхів ефективної соціально-економічної політики на селі завжди були і є надзвичайно складною проблемою. Досвід останніх двох десятиліть переконливо свідчить, що від того, в якому напрямі й наскільки ефективно буде розвиватися сільське господарство, які пріоритети будуть обрані, залежить не тільки рівень наповнення ринку сільськогосподарської продукції, але й ефективна робота багатьох пов'язаних із ним галузей промисловості, продовольча незалежність, національна безпека держави. У зв'язку з цим актуалізується всебічне вивчення процесів, що відбувалися в житті українського села в минулому, передусім відтворення реальної ситуації, яка склалася в сільському господарстві України в добу нової економічної політики.

У цьому контексті на особливу увагу заслуговує комплекс питань, пов'язаних із діяльністю українського фермерства доби непу. Впродовж тривалого часу ця суспільно важлива проблема, внаслідок суто політичних причин, навіть термінологічно залишалася поза увагою дослідників і громадськості, а реальна постать підприємливого українського селянина-фермера 1920-х рр. подекуди ще й досі перебуває в тіні витвореного сталінським агітпропом лиховісного «куркульства». Проте вже тоді для означення економічно міцних селянських господарств товарного типу терміни «фермер» і «фермерство» усталено вживалися не лише науковцями, але й представниками державного апарату як «правих», так і «ультралівих» поглядів. Так, Л. Троцький, виступаючи в Запоріжжі у вересні 1925 р., заявив: «Слово «куркуль» пов'язане з відносинами ще напівкріпосницького ладу, із засиллям поміщика, справника. У нас же зараз утворюється на селі власник-фермер нового типу. Звичайно, ми можемо по старій пам'яті називати його куркулем, але набагато правильніше назвати його фермером».

В умовах непу вже на 1924/25 р. сільське господарство України, продемонструвавши вражаючі темпи відновлення порушеного виробництва, за більшістю показників досягло рівня 1913 р. Наполегливо працюючи над розбудовою своїх господарств, українське фермерство радянської доби, долаючи як об'єктивні труднощі, викликані повоевненою розрухою, голодними та неврожайними роками, так і суб'єктивні перешкоди, які цілком свідомо постійно створювало йому радянське керівництво, вже на середину 1920-х рр. не лише відновило загальні площі, але й сформувало економічно найбільш доцільну структуру зерновиробництва.

Такий поступ на шляху відродження продуктивних сил аграрного сектора економіки України вже на середину 1920-х рр. створив цілком надійний фундамент для налагодження масштабного експорту сільськогосподарської продукції. Саме фермери демонстрували стрімкі темпи відновлення товарної та експортної спрямованості своїх господарств, швидко скорочували вирубання маловрожайних культур та енергійно розширювали посіви високоврожайних сортів суто ринкових технічних культур, що було важливим чинником підвищення